

Галина Кицак

ББК 81(7)

УДК 81'42

К46

ХАРАКТЕРНІ РИСИ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Дана стаття присвячена питанню визначення наукового дискурсу як типу дискурсу, розглядаються підходи до вивчення дискурсу, позначення його основних ознак та рис, в статті визначаються екстралінгвістичні фактори, які впливають на процес текстоутворення в науковій сфері, конститутивні ознаки наукового дискурсу, його властивості, спосіб появи, учасники, клієнти, хронотоп та цінності наукового дискурсу. У роботі аналізуються та синтезуються результати лінгвістичних наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних мовознавців.

Ключові слова: дискурс, науковий дискурс, наукова комунікація, науковий текст, екстралінгвістичні фактори, аналіз дискурсу, конститутивні ознаки.

Лінгвістика тексту нині розглядається як наука, до складу якої входять декілька дисциплін, що вивчають не лише текст, але й текстуальний підхід до мовних одиниць нижчого рівня. У вітчизняній науці розробляються питання, які присвячені всебічній характеристиці лінгвістики тексту.

Одним із складних наукових понять, що поєднує в собі поряд з лінгвістичними складовими й екстралінгвістичні, які в однаковій мірі необхідні для розуміння та інтерпретації тексту, є **дискурс**.

Метою нашого дослідження є комплексна характеристика наукового дискурсу. Для вирішення даної мети були поставлені наступні **завдання**: характеризувати різні підходи до тлумачення поняття дискурсу, виокремити науковий дискурс як особливий тип дискурсу, визначити екстралінгвістичні фактори наукового дискурсу, окреслити перспективи розвитку наукового дискурсу.

Трактування поняття «дискурс» у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці змінювалося протягом останніх десятиліть. Різноманіття визначень дискурсу пов'язане з різними підходами, саме з цих позицій і даються визначення цього поняття. Поняття «дискурсу» було введено З. Харрисом, автором дистрибутивного методу, який у 50-ті роки використовував це поняття для дистрибутивного аналізу не лише окремих речень, але й текстів, розглядаючи їх у контексті супроводжуючої соціокультурної ситуації [Штерн 1998: 87]. Трактування терміну «дискурс» як «надфразової єдності» та «складного синтаксичного цілого» ми знаходимо в працях І.О. Фігуровського та М.С. Поспелого (1948). У 1960-1970 рр. дискурс

стає об'єктом уваги у дослідженнях Е. Бенвеніста, З. Харриса, М. Фуко як зв'язна та узгоджена послідовність речень чи мовленнєвих актів. Сучасні лінгвісти фокусують свою увагу на дискурсі як 1) на зв'язному тексті в сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними, та іншими факторами; 2) тексті, взятому в аспекті подій; 3) мовленні, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їх свідомості. В онтологічному значенні дискурс, на відміну від подібних понять і визначень (метамова, функціональний стиль, субмова тощо), являє собою мовленнєву діяльність, зорієнтовану домінантною характеристикою, що передбачає поряд із цією домінантною ознакою багатопластовість її різноаспектних сутностей [Гутаров 2002: 163]. На думку Н.Д. Артюнової, дискурс – це мовлення, «занурене в життя» [Артюнова 1990: 136-137]. За Н.М. Андронкіною, в дискурсі реалізуються знання про світ, думки, установки, ситуації реального спілкування, сукупність процесу і результату мовленнєво-мислительної діяльності [Андронкіна 2008: 89].

Дискурс пов'язаний і з такими ментальними факторами і особливостями сприйняття мовлення, як темп, стильовий ключ спілкування, форми мовленнєвого етикету, характер гумору та алюзій. Тому він часто характеризується як спілкування людей, включене в процес життя, що і вивчає сучасна когнітивна теорія дискурсу [Андронкіна 2008: 89].

О.М. Гніздечко трактує дискурс як текст в аспекті подій, як складну систему ієрархії значень, що поряд з текстом включає необхідні для розуміння останнього екстралінгвістичні параметри комунікації. До них належать соціальні, психологічні й антропологічні позамовні чинники. Врахування різноманітних фонових чинників дискурсивного аналізу формує уявлення про учасників комунікації, особливості створення та сприйняття основного змісту повідомлення, з одного боку, та лежить в основі поліпарадигматизму як провідної тенденції розвитку сучасної лінгвістики – з другого [Гніздечко 2005: 13-14]. М.М. Кожина стверджує, що не можна вивчити та осмислити цілий текст поза його смисловою, змістовою стороною, неможливо не враховувати цілого ряду його комунікативних параметрів: задуму, концепції, цілі спілкування, фонду знань комунікантів, суб'єкта мовлення, адресата та ін., а на поверхневому рівні – текстової організації, композиції, принципів та прийомів розгортання тексту, обумовлених зазначеними та іншими екстралінгвістичними факторами [Кожина 1995: 37]. Тому, услід за М.М. Кожиною, в аспекті функціонально-стилістичної інтерпретації тексту дискурс можна розуміти як мовлення, різновид мовлення, як процес використання мови в когнітивно-мовленнєвій діяльності, що фіксується в текстах і спирається на інтердискурсивність, така діяльність обумовлена екстралінгвістичними факторами (ідеологічними, соціокультурними, історичними) і репрезентує певну спільність практики людей як узагальненого суб'єкта висловлювання (особливий «ментальний світ» з його

«духом часу») [Кожина 2004: 25]. Включення в термін «дискурс» екстралінгвістичних характеристик, які розширюють його зміст (соціокультурні, психологічні, прагматичні, етнокультурні, паралінгвістичні фактори), відображає тенденцію подолання підходу до його аналізу як предмету лінгвістики тексту, що було характерно в період становлення і розвитку даної дисципліни [Андронкіна 2008: 88]. І.А. Скрипак екстралінгвістичними факторами наукового дискурсу вважає задачі наукового спілкування, спосіб появи і актуалізації цього дискурсу, учасників такого дискурсу, соціально-історичні умови існування наукового дискурсу [Скрипак 2008: 13].

Способом появи наукового дискурсу, в основі якого лежить опора на тексти першоджерел та їх концепти, І.А. Скрипак пропонує вважати інтертекстуальність, способом актуалізації наукового дискурсу – діалог в широкому розумінні слова, фактор учасників експлікується (детермінується) статусною рівністю, важливу роль відіграє також соціальний контекст [Скрипак 2008: 13-14].

Оскільки в основі розуміння дискурсу як інтегральної сукупності текстів, пов'язаних семантичними (змістово-тематичними) відношеннями та/чи поєднаних в комунікативному і функціонально-цільовому цілому лежить ідея дискурсивної формації [Чернявська 2006: 55], то критеріями відбору текстів, які беруться в якості емпіричної основи вивчення дискурсу того чи іншого типу, виступають сфери людського спілкування, практики, галузі знань, типології тексту. Виходячи з такої концепції, метою наукового дискурсу є формування нового знання про оточуючий світ, яке представлене у вербальній формі та обумовлене комунікативними канонами наукового спілкування.

Проблема наукової комунікації набуває сьогодні особливої актуальності. Насамперед це пов'язано з процесом глобалізації, який охоплює всі сторони суспільного життя, зокрема й науку. Наукова комунікація, що здійснюється через науковий текст, в залежності від предмету мовлення співвідноситься з науковою діяльністю її учасників, їх науковими знаннями, науковими пресупозиціями. Передумовою наукової комунікації виступає інтенційність, характер впливу на адресата, а можливість освоєння ним (адресатом) смислового континууму наукового тексту залежить від здатності автора передбачити обсяг концептосфери адресата, користуватися діалогічністю як основним механізмом обґрунтування цінності наукового знання, формулювати знання, яке використовується для об'єктивації, доцільними текстовими та мовними засобами [Ракітіна 2007: 14-15]. Реальна потреба вчених-дослідників в оволодінні правилами та нормами спілкування, прийнятими в міжнародному науковому співтоваристві, є ключем до визнання та успішного професійного співробітництва і потребує пошуку ефективних шляхів навчання наукового дискурсу.

Сфера наукової діяльності людини у суспільстві завжди усвідомлювалась як особлива сфера, від якої безпосередньо залежить успіх у розвитку людського соціуму. З огляду на вищесказане науковий дискурс в цілому та науковий текст зокрема як повноцінний елемент цього дискурсу завжди потрапляли в сферу пильної уваги дослідників.

Результати досліджень М.П. Брандес, В.І. Карасика, Т.А. ван Дейка, Г.М. Мінаєнко, О.В. Михайлової щодо аналізу дискурсу показують, що науковий дискурс належить до інституційного типу спілкування та має свої специфічні ознаки. Виходячи з положення про системність дискурсу в цілому, ми припускаємо, що науковий тип дискурсу є складовим елементом загальної системи та має свої конститутивні, системотвірні ознаки, до яких ми відносимо авторство, адресованість, інформативність та інтертекстуальність. На думку Л.В. Славгородської, конститутивними ознаками наукового дискурсу можна вважати особливу ціль (проблематику), характеристики типових учасників і форму існування. Н.Л. Моргун конститутивними характеристиками наукового дискурсу [Моргун 2002: 3] називає ціль, форму існування, статусну рівність учасників.

Н.Л. Нікульшина пропонує розглядати науковий дискурс як діяльність та як продукт. Серед властивостей наукового дискурсу як діяльності Н.Л. Нікульшина виокремлює ситуативну обумовленість, учасників комунікації, авторство, адресованість, цілеспрямованість, обставини, змістовність (предметність), загальний контекст діяльності, загальну структуру діяльності, етап орієнтування, планування, етап реалізації, контроль [Нікульшина 2008: 246-247].

До властивостей наукового дискурсу як продукту, на думку Н.Л. Нікульшиної, належать структурність, когезія, інформативність, інтертекстуальність, оскільки всі якості наукового дискурсу як діяльності забезпечують умови для створення мовленнєвого продукту (тексту) [Нікульшина 2008: 247].

О.В. Михайлова виділяє дві основні групи наукового дискурсу: інституційну та особистісну [Михайлова: 67], що обумовлено відношеннями між учасниками комунікації. Цей дослідник науковий дискурс вважає одним із видів інституційного спілкування, оскільки наукова комунікація здійснюється в соціально-фіксованій ситуації, в суспільних інститутах. З огляду на те, що реальне живе спілкування є складним та багатовимірним явищем, подібна стратифікація розглядається як умовна. Науковий дискурс займає особливе місце в загальній системі типів дискурсу, оскільки в ньому розбіжності між скороченою та фіксованою дистанціями спілкування не є визначальними [Моргун 2002: 9]. Услід за О.В. Михайловою ми визнаємо за науковим дискурсом інституційний статус, проте опозиція формальність/особистість в науковому тексті виражена не так яскраво, як в інших типах дискурсу [Михайлова: 67].

Ми припускаємо, що науковому дискурсу притаманні категоріальні ознаки, які якісно виділяють його із загальної системи. І.А. Скрипак до категоріальних ознак наукового дискурсу зараховує інтертекстуальність, діалогічність, специфіку прагматики і учасників комунікації [Скрипак 2008: 6]. Інтертекстуальність як характеристика дискурсу виступає специфічною ознакою наукового дискурсу, в основі якої лежить опора на тексти першоджерел та їх концепти, без яких в принципі неможливе існування наукового дискурсу [Скрипак 2008: 450]. Вищезазначені категоріальні ознаки наукового дискурсу, на думку дослідниці, визначають жанрову диференціацію моделей спілкування. При цьому І.А. Скрипак наголошує, що жанр наукової статті слід вважати центральним в науковому дискурсі, оскільки він не лише містить прояви всіх категорійних ознак наукового дискурсу, а й виступає оперативним жанром, що повністю відповідає вимогам сучасного наукового пізнання і спілкування [Скрипак 2008: 6-7]. Російська дослідниця В.Є. Чернявська підкреслює, що в науковому мовленні інтертекстуальність виступає як універсальний принцип побудови наукового тексту на рівні змісту. Інтертекстуальність пояснює той факт, що будь-який науковий твір миттєво – ретроспективно і проспективно – пов'язаний з іншими дослідженнями і позиціонує як своєрідний мікротекст в загальнонауковому макротексті [Чернявська 2005: 97].

На нашу думку, конститутивними ознаками наукового дискурсу можна вважати особливу ціль (проблематику), певні характеристики типових учасників і способів реалізації. На думку О.В. Михайлової, метою наукового дискурсу є вирішення наукової проблеми [Михайлова 1999: 68], дослідниця поділяє наукові проблеми на теоретичні та прикладні, формою існування наукового дискурсу визначає діалог, оскільки науковий текст принципово діалогічний як експліцитно, так і імпліцитно [Михайлова 1999: 69], підкреслює важливість статусної рівності учасників наукового дискурсу [Михайлова 1999: 72], наголошуючи на відсутності статусних розбіжностей як конститутивної ознаки наукового дискурсу.

Учасниками наукового дискурсу виступають дослідники як представники наукової громадськості, при цьому характерною особливістю даного типу дискурсу, на думку В.І. Карасика, є принципова рівність всіх учасників наукового спілкування, оскільки ніхто з дослідників не володіє монополією на істину, а безкінечність пізнання змушує кожного вченого критично ставитись як до чужих, так і до своїх пошуків [Карасик 2004: 276].

Клієнти наукового дискурсу чітко окреслені лише на його периферії, це широка публіка, яка читає науково-популярні журнали та дивиться відповідні телепередачі, з одного боку, та дослідники-початківці, які проходять навчання на кафедрах і в лабораторіях, з іншого боку [Карасик 2004: 277]. Хронотопом наукового дискурсу є обставини, характерні для наукового діалогу. Діалог цей може бути усним і письмовим, тому для усного дискурсу

підходить зал засідань, лабораторія, кафедра, кабінет вченого, а для письмового прототипним місцем є бібліотека [Карасик 2004: 277].

Отже, науковий дискурс має відповідати трьом основним вимогам: його проблематикою повинно бути вивчення довкілля, статус його учасників повинен бути рівний, а способом його реалізації має бути творчий діалог у широкому розумінні цього поняття. Саме ці ознаки уможливають виділення наукового дискурсу із загальної системи і вирізняють його з-поміж інших типів дискурсу.

Проаналізувавши погляди різних лінгвістів на сутність поняття «науковий дискурс» можна стверджувати, що науковий дискурс – це своєрідне віддзеркалення наукового тексту в свідомості конкретного індивіда у конкретній ситуації і в конкретний момент часу.

Науковий дискурс – це науковий текст як результат цілеспрямованої соціальної дії, фокус дій мовних і мовленнєвих, соціокультурних і прагматичних, когнітивних і психологічних факторів. Для дослідження наукового дискурсу слід використовувати особливу стратегію, яка інтегрує макросемантичний та глибинно-семантичний аналіз наукового тексту та спрямована на з'ясування епістемічних передумов та умов виникнення наукових текстів.

В цілому аналіз основних складових наукового дискурсу, які детерміновані екстралінгвістичними факторами, дозволив не лише визначити його своєрідність, а й прослідкувати динаміку наукового дискурсу як особливого типу дискурсу та передбачити перспективу його подальшого розвитку.

Література

1. Андронкіна 2008: Андронкіна, Н.М. Понятие «дискурс» в междисциплинарных исследованиях и его содержание в методике преподавания иностранных языков [Текст] / Н.М. Андронкіна // Мир науки, культуры, образования. – 2008. – №3(10). – С. 87-91. – Библиог.: с. 90-91.
2. Артюнова 1990: Артюнова, Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь [Текст] / В.Н. Ярцева (ред.) – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С.136-137. – Библиогр.: с.137
3. Гніздечко 2005: Гніздечко, О.М. Авторизація наукового дискурсу: комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі англomовних статей сучасних європейських та американських лінгвістів) [Текст]: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2005. – 203с.

4. Гутаров 2002: Гутаров, В.А. К определению научного филологического дискурса [Текст] / В.А. Гутаров // Вісник Харківського національного університету ім.В.Н. Каразіна. – 2002. – №567. – С. 163-170. – Библиог.: с. 170.
5. Карасик 2004: Карасик, В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс [Текст]. – М.: Гнозис, 2004. – 390с. – Библиог.: с. 365-390. – 1500 пр. – ISBN 5-7333-01-43-0.
6. Кожина 2004: Кожина, М.Н. Дискурсивный анализ и функциональная стилистика с речеведческих позиций [Текст] / М.Н. Кожина // Текст – Дискурс – Стил. – 2004. - №6. – С. 9-33. – Библиог.: с. 32-33.
7. Кожина 2006: Кожина, М.Н. Стилистический энциклопедический словарь современного русского языка [Текст] / М.Н. Кожина (ред). – М.: Флинта: Наука, 2006. – 696с. – 3000 экз. – ISBN 5-89349-342-7 (Флинта). – ISBN 5-02-002791-X (Наука).
8. Кожина 1995: Кожина, М.Н. Целый текст как объект стилистики текста [Текст] / М.Н. Кожина // Stylistika – IV. – 1995. – С. 33-54. – Библиог.: с. 54.
9. Михайлова 1999: Михайлова, Е.В. Интертекстуальность в научном дискурсе (На материале статей) [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Волгоградский государственный педагогический университет. – Волгоград, 1999. – 205с.
10. Моргун 2002: Моргун, Н.Л. Научный сетевой дискурс как тип текста [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Тюменский государственный университет. – Тюмень, 2002. – 20с.
11. Никульшина 2008: Никульшина, Н.Л. Письменный научный дискурс как объект моделирования в учебных целях [Текст] / Н.Л. Никульшина // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2008. – №3 (59). – С. 245-250. – Библиог.: с. 249.
12. Ракитина 2007: Ракитина, С.В. Когнитивно-дискурсивное пространство научного текста [Текст]: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Волгоградский государственный педагогический университет. – Волгоград, 2007. – 46с.
13. Скрипак 2008: Скрипак, А.И. Интертекстуальность как категориальный признак современного научного дискурса [Текст] / А.И. Скрипак // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена. – 2008. - №74(1). – С.450-453. – Библиог.: с. 453.
14. Скрипак 2008: Скрипак, И.А. Языковое выражение экспрессивности как способа речевого воздействия в современном научном дискурсе (на материале статей лингвистического профиля на русском и английском языках) [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Ставропольский государственный педагогический институт. – Ставрополь, 2008. – 26с.

15. Чернявська 2005: Чернявская, В.Е. Интерпретация научного текста: учеб. пособие для студентов ст. курсов, магистрантов и аспирантов вузов [Текст]. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2005. – 127с. – Библиогр.: с. 115-125. – ISBN 5-7310-1900-2.

16. Чернявська 2006: Чернявская, В.Е. Дискурс // Стилистический энциклопедический словарь современного русского языка [Текст] / М.Н. Кожина (ред). – М.: Флинта: Наука, 2006. – С.53-55. – 3000 экз. – ISBN 5-89349-342-7 (Флинта). – ISBN 5-02-002791-X (Наука).

17. Штерн 1998: Штерн, І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики [Текст]. – К.: АртЕк, 1998. – 336с. – ISBN 966-505-195-4.

Кицак Галина

Характерные черты научного дискурса

Даная статья посвящена вопросу определения научного дискурса как типа дискурса, рассматриваются подходы к изучению дискурса, обозначению его главных признаков и черт, в статье определяются экстралингвистические факторы, которые влияют на процесс текстообразования в научной сфере, конститутивные признаки научного дискурса, его свойства, способ порождения, участники, клиенты, хронотоп и ценности научного дискурса. В работе анализируются и синтезируются результаты лингвистических научных исследований отечественных и зарубежных учёных.

Ключевые слова: дискурс, научный дискурс, научная коммуникация, научный текст, экстралингвистические факторы, анализ дискурса, конститутивные признаки.

Kytsak Galyna

Characteristical features of the scientific discourse

This article is devoted to the definition of scientific discourse as a type of discourse, the approaches to the study of discourse, marking its main characteristics and features. At this article are defined extralinguistical factors which influence the process of text formation at the scientific area, the constitutive features of scientific discourse, its properties and methods of its generating, members, clients, chronotope and the values of scientific discourse. The results of linguistic research of domestic and foreign scholars are analyzed and synthesizes at this work.

Key words: discourse, scientific discourse, scientific communication, scientific text, extralinguistical factors, discourse analyse, constitutive features.